

Unitat 1. Els primers filòsofs

1. El pensament prefilosòfic

S'acostuma a prendre el segle **VI a.C.** com el de l'inici de la filosofia. A la **Grècia** d'aquest temps i amb el pas del **pensament mític** al **pensament racional**, és a dir, de respostes arbitràries i imaginatives a respostes lògiques i abstractes, va néixer la filosofia. Però abans que els grecs donessin aquest pas, tenim testimonis d'un **pensament prefilosòfic**.

Les **cultures egípcia** i **babílònic**a havien assolit importants coneixements científico-tècnics i pràctics. Els egipcis destacaren en medicina i geometria, els babilònics en astronomia i mineralogia. Tant a Egipte i Mesopotàmia com a l'Índia els humans es qüestionaren problemes que seran constants en la història del pensament: la condició humana, la naturalesa que ens envolta, l'ordenació social, la immortalitat,...

A Mesopotàmia, el **Poema de Guilgameix** (2650 a.C.), els fragments escrits en escriptura cuneïforme més antics del món, constitueix una reflexió sobre què som i la manera millor de viure. El **Codi d'Hammurabi** (1750 a.C.) és el primer codi legislatiu.

A Egipte apareixen els jeroglífics (vers 3000 a.C.), i un papir a on apareix el teorema de Pitàgores data de 1650 a.C.

L'antic **hinduisme** apareix a l'Índia cap a 1650 a.C., i en el segle VI a.C., el mateix segle en què a Grècia va néixer el pensament racional, va viure Buda, l'iniciador del **budisme**.

En general, aquests pensaments prefilosòfics eren fruit de sistemes teocràtics amb una classe sacerdotal que ofegava el lliure pensament. Varen aconseguir grans avenços científics, però només en la mesura que tinguessin finalitat pràctica. No elaboraren teories, sistemes intel·ligibles de lleis per a explicar els fenòmens naturals, sinó que, més aviat, desenvoluparen tècniques efectives mitjançant assaigs i errors.

2. El naixement de la filosofia a Grècia

La Grècia arcaica del segle VIII a.C. era una societat agrícola, marinera, aristocràtica i guerrera, organitzada en ciutats-estat (**polis**) independents, on els herois representen els valors suprems del llinatge, l'exel·lència i l'èxit. A Grècia no hi havia llibres sagrats ni casta sacerdotal organitzada, de manera que el saber institucionalitzat d'aquesta cultura ho trobem en les obres dels poetes **Homer** i **Hesíode**. Els **mites** que ens transmeten són unes narracions imaginatives i fabuloses a on es donen respostes als interrogants sobre la naturalesa i sobre els comportaments dels éssers humans. La **mitologia** presentava unes divinitats antropomòrfiques que governaven el món i al davant de les preguntes racionals dels humans sobre les causes de les coses, recorrien a elements màgics, religiosos, rituals i causes sobrenaturals. Aquesta mitologia oficial originava un conjunt de **supersticions** que possibilitava el control social de les conductes per part de la classe aristocràtica dominant.

La colonització marítima de nous territoris originà noves ciutats lliures i independents de la metròpolis. S'incrementaren els viatges i el comerç, així com el coneixement de les cultures egípcies i babilòniques. Especialment a **Milet**, la costa de l'actual Turquia (*Jònia*), va aparèixer la classe dels comerciants, que impulsà un nou règim polític, la tirania. Tot això, juntament amb la barreja de grups ètnics, la llibertat de pensament i el concepte d'isonomia (igualtat de tots els ciutadans davant la llei), va fer possible que a aquest indrets i al llarg del segle VI a.C. es conformés el pensament racional.

En els poemes homèrics tant els fenòmens físics com els impulsos psicològics tenen una explicació personal, però de mica en mica en les ments del humans va començar a prendre forma la convicció de què el caos aparent dels successos ha d'amagar un ordre subjacent, i que aquest ordre és producte de forces impersonals. Fins i tot abans de que sorgís la filosofia en sentit estricte, encaminada a postular una evolució sotmesa a un ordre, la tendència cap a la sistematització era ben palesa a la **Teogonia** d'Hesíode, encara que en aquest poema el orígens del cel, la terra i l'oceà i tot el que contenen, són representats encara com el resultat d'una sèrie de matrimonis i procreacions degudes a éssers personals.

Enfront de l'intent mític d'explicar tot el que succeeix entre els éssers humans i el seu món, dels relats de genealogies o escenes de deus antropomòrfics, en definitiva, de les representacions simbòliques del misteri de la realitat, sorgeix **l'explicació racional** com l'elaboració conceptual de l'estructura de la realitat.

Així doncs, el naixement de la filosofia occidental va consistir en:

- veure el món com a una totalitat sotmesa a un **ordre** intel·ligible (ordre o cosmos s'oposa a desordre o caos)
- buscar un **principi** del món i de les coses
- abandonar les solucions mitològiques dels problemes sobre **l'origen** i la **naturalesa** de l'univers i dels processos que hi esdevenen
- substituir la fe religiosa per la fe en el pensament racional i científic
- buscar les **causes** de les coses dins els límits del propi món
- acceptar que la **raó** humana autònoma és l'únic i suficient instrument d'investigació

De tota manera cal remarcar que el pas del mite al logos no suposa cap mena de fractura brusca, sinó que la resposta mítica es va impregnant gradualment de racionalitat.

3. L'explicació racional de la natura

Els milesis

Tales, Anaximandre i Anaxímenes varen ser els primers en considerar el món físic racionalment intel·ligible. El **logos** serà el discurs racional que permetrà comprendre les coses, es tracta de trobar una llei a partir de la qual s'expliqui racionalment, no arbitràriament, la realitat.

De l'observació del món sensible, neix la pregunta sobre què hi ha de constant més enllà dels canvis. Els sentits ens donen una varietat de coses

canviants, d'aparences, però la raó cerca el que roman a través dels canvis, el principi o substràctum (**arkhé**) subjacent en totes les coses.

Els filòsofs presocràtics (anterior a Sòcrates) són coneguts com a "físics", perquè la seva preocupació fonamental era conèixer la **physis** (la traducció llatina d'aquest terme és naturalesa, de nascor, néixer). La **physis** es pot entendre com a principi (**arkhé**) u origen de l'univers i també, allò que hi ha hagut sempre (la idea judeo-cristiana de crear com a sorgir a partir del no res, es inconcebible pels pensadors grecs), i també es pot entendre com el mateix procés de generació de les coses. Així, doncs, podríem dir que el concepte de **physis** engloba l'origen de les coses, el que són veritablement les coses i el procés pel qual han arribat a ser el que són.

Tales (aprox. 640-546 a.C.) proposà que el principi és l'aigua, Anaximandre (aprox. 610-547 a.C.) postulà l'àpeiron (l'indeterminat) com a principi, i Anaxímenes (aprox. 588-524 a.C.) proposà l'aire. L'interès d'aquests pensadors no recau tant en la resposta concreta, sinó en la manera de formular-se i respondre les preguntes, buscant racionalment un principi únic, desvinculat de les representacions mítiques.

Els pitagòrics

En el sud d'Itàlia (Magna Grècia) i també durant el segle VI a. C. **Pitàgores** i els seus seguidors varen fundar una mena de secta orientada cap a la salvació anímica. Consideren que el principi de les coses és el nombre. Sobre l'ànima defensen la immortalitat i la doctrina òrfica de la transmigració. La música, que es pot reduir a proporcions numèriques, purifica l'ànima, i així com l'harmonia depèn de les raons numèriques, l'harmonia còsmica també segueix l'ordre racional numèric. Els nombres, doncs, eren el principi que governava l'estructura del cosmos.

De tota manera, aquesta configuració matemàtica de la naturalesa se'n va anar en orris quan descobriren la irracionalitat de $\sqrt{2}$ (un nombre irracional no pot expressar-se en forma de raó). Tot i això, molts segles després els científics renaixentistes partiren de la suposició, com els pitagòrics, que la naturalesa està escrita en llenguatge matemàtic.

El canvi: Heràclit i Parmènides

Tots dos elaboren un pensament que dona preeminència a la raó enfront dels sentits, encara que difereixen en l'explicació del canvi.

Heràclit d'Efes (540-480 a.C.) té un estil críptic i enrevessat. Defèn que la **physis** és dinàmica i canviant, tot flueix (*panta rei*). Aquest procés es deu a la tensió entre contraris, però es desenvolupa dins un ordre permanent, llei universal o *logos*, que ho regeix tot. Aquest *logos* es tant el pensament humà com el principi rector de l'univers, i el seu aspecte material és el foc.

Entendre, tal com feia Heràclit, que la realitat està en moviment continu, és la conseqüència de pensar que la realitat és material, perquè la matèria de totes les coses, de fet, està canviant sempre, l'única cosa permanent és la forma, que pot ser expressada en el llenguatge intemporal de les equacions matemàtiques

Parmènides d'Elea (510-470 a.C.), al contrari d'Heràclit, proclama la immutabilitat radical de la realitat. La raó ens mostra que és impossible no acceptar el principi lògic d'identitat ($A = A$), és a dir, l'ésser és o existeix i el no-ésser no és o no existeix. Però canviar consisteix en passar d'ésser una

cosa a no ésser aquesta cosa, o bé de no ésser a ésser una cosa determinada, i això no es pot concebre lògicament (posteriorment Aristòtil va aclarir la confusió parmenídea entre l'ús existencial i predicatiu del ver ésser). Així doncs el canvi és irracional. Amb aquesta concepció Parmènides identifica l'àmbit lògic i l'àmbit ontològic (l'ontologia és l'estudi de l'ésser), i a més a més inicia un tipus de pensament abstracte, sense referència als fets i a la percepció sensible, primant el **camí de la veritat** o **via de la raó** per sobre el **camí de l'opinió** o **via dels sentits** (la distinció platònica i aristotèlica posterior entre **saber** i **opinar** prové de la distinció entre aquestes dues vies d'investigació)

Els pluralistes

Després de Parmènides no es pot tornar a una explicació monista (un sol principi) de la *physis*, perquè sembla que no permet explicar el moviment i la pluralitat. S'ha d'explicar el canvi sense que el substrat últim aparegui i desaparegui, això portarà a acceptar el pluralisme o pluralitat de principis, i el canvis s'explicaran com a combinacions i recombinacions dels principis, no transformacions d'aquests.

Empèdocles (492-432 a.C.) estableix quatre principis, aigua, aire, terra i foc, eternals i immutables, que combinant-se en proporcions diferents originen tots els éssers naturals. Aquestes combinacions es regeixen per dues forces físiques oposades l'Amor (atracció) i l'Odi (dispersió). Aquesta teoria dels quatre elements perdurarà fins al Renaixement.

Anaxàgores (500-428 a.C.) va viure part de la seva vida a Atenes durant l'època de Pèricles. Defensà que hi ha tants elements com tipus de coses. A cada ésser hi ha tot tipus de llavors (*homeomeries*), però predominen les que fan que sigui la cosa que és i no una altra. El **nous** (intel·ligència) és la força exterior al món que posa en moviment les llavors i les ordena racionalment. Aquesta intel·ligència separada del món i causa de l'ordre del món serà posteriorment interpretat com un precedent del Déu ordenador, encara que a Anaxàgores aquest principi rector de l'univers té un sentit racional, no religiós.

Els atomistes

La concepció més elaborada del naturalisme iniciat pels milèsis la trobem a **Leucip** (segle V a.C.) i **Demòcrit** (460-370 a.C.). Proposen que la realitat està formada per àtoms, partícules materials, eternes, immutables i substancialment iguals. Aquests àtoms es mouen des de sempre lliurement en el buit (no pensen en una causa motriu independent dels elements com Empèdocles i Anaxàgores), i es van aglomerant donant lloc a totes les realitats del món. L'esdevenir còsmic és un mecanisme que funciona amb lleis necessàries, i fins i tot el processos anímics es basen en moviments d'àtoms. El materialisme atomista no admet cap principi espiritual, i l'absolut mecanicisme amb el que expliquen el món físic no deixa lloc per a intervencions divines, elements mítics o antropomòrfics en l'esdevenir de l'univers.

4. La il·lustració atenenca. Els sofistes i Sòcrates.

Atenes i Esparta eren les *polis* més importants de Grècia. Esparta va anar establint un règim militarista, en canvi Atenes va anar evolucionant cap a un sistema democràtic. De fet, des de la caiguda de la tirania de Hippias a finals del segle VI a.C. fins a la conquesta d'Atenes pels macedonis a finals del segle IV a.C., aquesta ciutat va gaudir de dos segles de democràcia. La segona meitat del segle V a.C., sota el lideratge de Pèrcles, va significar l'edat d'or d'Atenes, la fase àlgida del desenvolupament i la cultura, una mostra de la qual és el temple del Partenó . La principal reforma consistí en establir dietes pels ciutadans que ocupaven càrrecs públic, la qual cosa possibilità l'accés a la política dels ciutadans no indefectiblement rics.

La democràcia, literalment govern del poble, implicava que l'assemblea del conjunt de ciutadans, que es reunia un cop per setmana a la *Pnyx* exercia el poder. El sistema era una democràcia assembleària directa, que fàcilment esdevenia una demagògia, doncs les reunions de l'assemblea eren dominades pels grans oradors; a més, era també una mena d'oligarquia dels ciutadans. Cal dir que els ciutadans eren aproximadament una quarta part del habitants d'Atenes, ja que els esclaus, els metecs i les dones no tenien categoria de ciutadans.

No obstant això, la democràcia va propiciar el lliure desenvolupament comercial, intel·lectual i artístic. Aquesta eclosió econòmica i cultural, juntament amb el coneixement de costums i lleis d'altres pobles, va ser el marc idoni per a les reflexions sobre la ciutat i l'ésser humà. L'**excel·lència** o **virtut** (*areté*) va deixar d'ésser una qualitat exclusiva de l'aristocràcia, però el que veritablement interessava era l'adquisició de la virtut política, de l'excel·lència en la participació ciutadana.

Els sofistes

Varen ser els primers professionals de l'educació, mestres itinerants que ensenyaven educació política pels ciutadans a canvi d'uns honoraris. No formaren una escola, sinó que més aviat tenien en comú una actitud de reflexió sobre l'ésser humà com a individu i com a ésser social. Les reflexions anteriors dels físics i el seu mètode especulatiu i deductiu varen ser substituïts per un **interès pràctic-educatiu**, amb uns mètodes empírico-inductius que portaren a posicions individualistes i subjectivistes.

La pretensió sofística era canviar la ciutat a través de l'educació, passar de l'entrenament per a la guerra a la preparació per a la lluita discursiva a l'àgora, ensenyant l'art de l'argumentació i la persuasió. Gràcies als sofistes va aparèixer el concepte de **cultura** (*paideia*) com la formació de l'ésser humà en tant que membre de la societat; això comportarà els primers intents de definir el concepte de naturalesa humana. Així doncs els sofistes varen iniciar una **fase antropològica** de la filosofia, posterior a la **fase cosmològica** pròpia dels presocràtics.

La varietat de concepcions sobre la naturalesa inclina els sofistes cap a un **relativisme** respecte del saber, és a dir, afirmar que no hi ha una veritat absoluta. De la mateixa manera afirmen també la relativitat dels comportaments culturals; el costum i la convenció són els únics fonaments de la moral. Pel que fa a la contraposició **physis-nomos**, els sofistes

afirmaren la **convencionalitat** de les lleis humanes enfront de la necessarietat de les lleis de la naturalesa.

Protàgores (490-410 a.C.) va ser el principal sofista i la seva tesi més coneguda és la del **relativisme**, és a dir, la negació de que es puguin obtenir veritats permanents i universals. Res és d'una manera absoluta vertader o fals, bo o dolent; només ens podem guiar per la utilitat o la conveniència del moment. Altre sofista important va ser **Gorgias** (480-375 a.C.) i la seva tesi principal és la del **escepticisme** radical, la negació de la possibilitat del coneixement.

Sòcrates

Mantingué, com els sofistes, una actitud humanista, encara que estava en contra de la retòrica sofista, perquè no s'orientava especialment a la recerca de la veritat. Defensà una posició crítica envers el relativisme i l'escepticisme sofista i intentà donar valor objectiu al saber, la moral i la justícia. **Sòcrates** (469-399 a.C.) no va escriure mai cap obra filosòfica, però coneixem el seu pensament a través, sobretot, de les obres del seu deixeble Plató, i del deixeble d'aquest, Aristòtil. El mètode socràtic consisteix en l'art del **diàleg** (dia, a través de; logos, raó). Aquest diàleg anava encaminat a trobar **definicions** universalment vàlides dels conceptes, sobretot dels conceptes ètics i polítics. El diàleg tenia dues fases, la **ironia** i la **maièutica**. La primera consistia en fer una crítica irònica a les opinions de l'interlocutor, tot i conduint-lo a contradiccions lògiques, amb la qual cosa li feia rebutjar la tesi inicial. La segona és la fase constructiva, i consisteix en fer sortir la veritat objectiva de l'interior de cadascú. El diàleg va avançant des d'una definició poc adequada a una de millor, o des d'un seguit de casos particulars fins a la definició universal (inducció).

L'**intel·lectualisme moral** que Sòcrates defensa consisteix a identificar el saber amb la virtut i la maldat amb la ignorància. L'autèntic savi és aquell que sap què és la virtut, i si ho sap, serà bo necessàriament (la practicarà) i, en conseqüència serà feliç; i el que obra malament ho fa només a causa del desconeixement del bé. La raó és la font del saber, de la virtut, del coneixement del bé i de la felicitat. L'ètica que planteja Sòcrates és a més de racional, objectiva (tothom troba la mateixa definició de bé si utilitza adequadament la raó) i autònoma (cadascú obra moralment segons la seva consciència).

Activitat

Llegiu el text i responeu les preguntes:

Amb les explicacions religioses n'havia hagut prou per a donar una explicació no només dels esdeveniments quotidians del món on vivien, sinó també dels seus orígens remots. En aquest sentit, podem observar un avenç considerable, fins i tot abans que sorgís la filosofia en sentit estricte, encaminat a postular una evolució sotmesa a un ordre. La tendència a la sistematització potser arribà al seu punt culminant en la *Teogonia*

d'Hesíode. Encara que, en aquest poema, els orígens del cel, de la terra, de l'oceà i de tot allò que contenen són representats com el resultat d'una sèrie de matrimonis i procreacions degudes a éssers personals. Els noms d'aquests éssers -*Urà* (Cel), *Gea* (Terra) i així successivament- podrien fer pensar que no són més que una disfressa transparent dels fenòmens físics; però cal recordar que *Gea* era una deessa genuïna, que havia estat objecte, des de la més remota antiguitat, de la creença popular i d'un culte molt estès. En la cosmogonia d'Hesíode la força còsmica totpoderosa continua essent *Eros*, "el més formós entre els déus immortals". És l'Amor, el poder de la generació sexual, i la seva presència és necessària per a iniciar les còpules i naixements, considerats els únics mitjans de generació de totes les parts de l'univers, així com de tots els éssers que hi romanen. (...)

El naixement de la filosofia a Europa consistí en l'abandó, a nivell de pensament conscient, de solucions mitològiques per als problemes que fan referència a l'origen i a la naturalesa de l'univers i als processos que hi continuaren desenvolupant-se. La fe religiosa va ser substituïda per la fe que era i segueix essent la base del pensament científic amb tots els seus triomfs i totes les seves limitacions, és a dir, la fe en què el món visible amaga un ordre racional i intel·ligible, en què les causes del món natural han de buscar-se dins els seus propis límits i en què la raó humana autònoma és el nostre únic i suficient instrument per a la investigació.

W.K.C. GUTHRIE. *Història de la filosofia grega.*

- a) Indiqueu les idees principals del text i poseu-li un títol.
- b) Què és una cosmogonia?
- c) Relacioneu el text amb el pensament dels presocràtics.